

गाथिनो विश्वामित्रः। अग्निः। त्रिष्टुप्

प्रत्यग्निरुषसश्चेकितानोऽबोधि विप्रः पदवीः कवीनाम्।

पृथुपाजा देवयद्भिः समिद्धोऽप द्वारा तमसो वह्निरावः ॥ ३.००५.०१

उषसः- विद्यायाः। चेकितानः- प्रज्ञाता। विप्रः- मेधावी। अग्निः- पावकः सर्वभूतहितक्रतुः।
कवीनाम्- सूक्ष्मदर्शिनाम्। पदवीः- मार्गान्। प्रति अबोधि- प्रतिबुध्यते। पृथुपाजाः- प्रभूतबलः।
देवयद्भिः- देवकामैः। समिद्धः- सम्यगुदीपितः। वह्निः- वोढा। तमसः- अन्धकारस्य। द्वारा-
आगमनद्वाराणि। अप आवः- अपावृणोति ॥१॥

प्रेद्वग्निर्वावृधे स्तोमेभिर्गीर्भिः स्तोतृणां नमस्य उक्थैः।

पूर्वीर्ऋतस्य संदृशश्चकानः सं दूतो अद्यौदुषसौ विरोके ॥ ३.००५.०२

स्तोमेभिः- स्तोत्रैः। स्तोतृणाम्- स्तुतिपराणाम्। गीर्भिः- वाग्भिः। उक्थैः- मन्त्रैः। नमस्यः-
पूज्यः। अग्निः- पावकः सर्वभूतहितक्रतुः। प्र- प्रकर्षेण। ववृधे। ऋतस्य-
प्रकृतिनियतिभूतसत्यस्य। पूर्वीः- सनातनानि। संदृशः- सन्दर्शनानि। चकानः- कामयमानः।
उषसः- प्रभात्या इत्यादिभौतिके। विद्यायाः। विरोके- प्रकाशे। दूतः। सं अद्योत्- विरोचते ॥२॥

अधाय्यग्निर्मानुषीषु विक्ष्व१पां गर्भो मित्र ऋतेन साधन्।

आ हर्यतो यजतः सान्वस्थादभूदु विप्रो हव्यो मतीनाम् ॥ ३.००५.०३

मानुषीषु विक्षु- मनुष्यप्रजासु। अग्निः- पावकः सर्वभूतहितक्रतुः। अधायि- धार्यते। अपाम्-
जीवोदकानाम्। गर्भः। मित्रः- स्निग्धः। ऋतेन- प्रकृतिनियतिभूतसत्येन। साधन्- साधयन्।
हर्यतः- स्पृहणीयः। यजतः- पूज्यः। सानु- उच्छ्रितभावनायाम्। आ- आभिमुख्येन। अस्थात्-
अधितिष्ठति। विप्रः- मेधावी। मतीनाम्- मननैः। हव्यः- आहूतः। अभूत्- अभवत् ॥३॥

मि॒त्रो अ॒ग्निर्भ॑वति॒ यत्समि॑द्धो मि॒त्रो हो॒ता वरु॑णो जा॒तवे॑दाः।

मि॒त्रो अध्व॑र्युरि॒षिरो द॑मूना मि॒त्रः सिन्धू॑नामु॒त पर्व॑तानाम्॥ ३.००५.०४

यत्- यदा । समिद्धः- सम्यगुद्दीपितः । तदा । अग्निः । मित्रः- सुहृत् भवति । मित्रः- स्निग्धः ।
वरुणः- वरेण्यः । होता- देवाह्वाता । जातवेदाः- जातप्रज्ञः । अध्वर्युः- ध्वररहितकर्मकामः ।
इषिः- प्रेरितः । दमूनाः- दमसम्पन्नः । सिन्धूनाम्- उदकानां मूलशक्तिधाराणाम् । पर्वतानाम्-
गिरीणां मेघानां जडशरीराणां वा । मित्रः- सुहृद्भवति ॥४॥

पाति॑ प्रि॒यं रि॒पो अग्रं॑ प॒दं वेः पाति॑ य॒ह्वश्च॑रणं॒ सूर्य॑स्य ।

पाति॑ नाभा॑ स॒प्तशी॑र्षाणम॒ग्निः पाति॑ दे॒वाना॑मु॒पमा॑दमृ॒ष्वः॥ ३.००५.०५

वेः- गतिशीलायाः । रिपः- भूम्याः । प्रियम् । अग्रम्- मुख्यम् । पदम् । पाति- रक्षति । यह्वः-
महात्मा । सूर्यस्य- सवितुः । चरणम्- गतिम् । पाति- रक्षति । अग्निः । नाभा- अन्तरिक्षे ।
सप्तशीर्षाणम्- सप्तमरुद्गणम् । पाति । ऋष्वः- दर्शनीयः । देवानाम्- देवतानाम् । उपमादम्-
मादकमुपासनम् । पाति ॥५॥

ऋ॒भुश्च॑क॒ ईड्यं॑ चा॒रु नाम॑ वि॒श्वानि॑ दे॒वो व॒युना॑नि वि॒द्वान् ।

स॒सस्य॑ च॒र्म घृ॒तव॑त्प॒दं वे॒स्तदि॑द॒ग्नी र॑क्ष॒त्यप्र॑युच्छन्॥ ३.००५.०६

ऋभुः- उरुभासमानः । देवः । विश्वानि- सर्वेषाम् । वयुनानि- ज्ञानानाम् । विद्वान्- ज्ञाता । ईड्यम्-
स्तुत्यम् । चारु- सुन्दरम् । नाम- मन्त्रम् । चक्रे- अकरोत् । वेः- व्याप्तस्य । ससस्य-
शान्तज्वालयस्य । चर्म- रूपम् । पदम् । घृतवत्- दीप्तिमद्भवति । तत् । अग्निः । अप्रयुच्छन्-
अप्रमाद्यन् । रक्षति- पाति ॥६॥

आ योनि॑म॒ग्निर्घृ॑तव॒न्तम॑स्थात्पृथु॒प्रगा॑णमु॒शन्त॑मु॒शानः॑ ।

दी॒द्यान्ः शुचि॑र्ऋ॒ष्वः पा॒वकः पुनः॑ पुनर्मा॒तरा॑ नव्य॒सी कः॑ ॥ ३.००५.०७

अग्निः। उशानः- कामयमानः। उशन्तम्- कामयमानम्। पृथुप्रगाणम्- प्रभूतसामगानमयम्।
घृतवन्तम्- दीप्तिमन्तम्। योनिम्। आ- आभिमुख्येन। अस्थात्- अधितिष्ठति। दीद्यानः- दीप्तः।
शुचिः- शुद्धः। ऋष्वः- दर्शनीयः। पावकः- शोधकः। पुनः पुनः। मातरा- द्यावापृथिव्यौ।
नव्यसी- अभिनवे। कः- अकरोत्॥७॥

सद्यो जात ओषधीभिर्ववक्षे यदी वर्धन्ति प्रस्वौ घृतेन।

आप इव प्रवता शुम्भमाना उरुष्यदग्निः पित्रोरुपस्थे॥ ३.००५.०८

यदि- यदा। प्रस्वः- प्रसुवानाः। घृतेन- उदकेन। वर्धन्ति- ओषधयो वर्धन्ते तदा। ओषधीभिः।
सद्यः- क्षणेन। जातः- उद्भूतः। ववक्षे- ताभिरूढो भवति। प्रवता- प्रवणमार्गेण। शुम्भमानाः-
शोभमानाः। आप इव भवति। पित्रोरुपस्थे- द्यावापृथिव्योर्मध्ये। अग्निः। उरुष्यत्- रक्षति॥८॥

उदुष्टुतः समिधा यहो अद्यौद्वर्ष्मन्दिवो अधि नाभा पृथिव्याः।

मित्रो अग्निरीड्यो मातरिश्वा दूतो वक्षद्यजथाय देवान्॥ ३.००५.०९

स्तुतः- प्रशंसितः। समिधा- उद्दीपनेन। यहः- अभिवृद्धः। दिवो वर्ष्मन्- नभसि। पृथिव्या नाभा-
भूमौ च। अधि। उत्- ऊर्ध्वम्। अद्यौत्- द्योतते। मित्रः- स्निग्धः। अग्निः। ईड्यः- स्तुत्यः।
मातरिश्वा- प्राणमयः। दूतः। यजथाय- यज्ञाय। देवान्- देवताः। आ वक्षत्- आवहति॥९॥

उदस्तम्भीत्समिधा नाकमृष्वोऽग्निर्भवन्नृत्तमो रोचनानाम्।

यदी भृगुभ्यः परि मातरिश्वा गुहा सन्तं हव्यवाहं समीधे॥ ३.००५.१०

यदि- यदा। मातरिश्वा- प्राणः। भृगुभ्यः-तेजस्विभ्यः। भृक् ज्वाला। तथा सहोत्पन्ना भृगव इति
शब्दकल्पद्रुमे। गुहा सन्तम्- हृदयगुहास्थितम्। हव्यवाहम्- सर्वभूतहितक्रतुमग्निम्। परि- परितः।
समीधे- समुद्दीपयति। तदा। अग्निः। रोचमानानाम्- भ्राजमानानाम्। उत्तमः- श्रेष्ठः। भवन्-
सन्। ऋष्वः- दर्शनीयः सन्। समिधा- उद्दीपनेन। नाकम्- आनन्दम्। उदस्तम्भीत्-
उदस्तभ्रात्॥१०॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध।

स्यान्नः सनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ३.००५.११

पूर्व व्याख्यातम् (३.१.२३) ॥११॥

Dr. Rangraji